

SELEVCIA

AD CALYCADNVM

SAYI II -2012

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNUM II

OLBA KAZISI YAYINLARI

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEUCIA AD CALYCADNUM II

Ankara 2012 / Türkiye

ISBN 978-605-5668-32-7

Seleucia ad Calycadnum, hakemlidir ve her yıl Nisan ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsuzsa yayınlanmaz, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını Seleucia ad Calycadnum yayınına devretmiş sayılır. Seleucia ad Calycadnum, kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia ad Calycadnum için yazışma adresi:

Okt. Murat ÖZYILDIRIM

Mersin Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü 33342 Mersin – TÜRKİYE

Tel: 00 90 324 361 00 01 – 4735 e- posta: ozyildirimmurat@gmail.com.

OLBA KAZISI YAYINLARI
SELEVCIA AD CALYCADNUM II

ISBN: 978-605-5668-32-7
TAN KİTABEVİ YAYINLARI 31
Dizi: OLBA KAZISI YAYINLARI-2

Editörler

Emel ERTEN
Diane FAVRO
Murat ÖZYILDIRIM

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Meral AKURGAL •Prof. Dr. Halit ÇAL •Prof. Dr. Çiğdem DÜRÜŞKEN
- Prof. Dr. Emel ERTEN •Prof. Dr. Diane FAVRO •Prof. Dr. Turhan KAÇAR
- Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU •Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU •Prof. Dr. Aygül SÜEL
- Prof. Dr. Fikret YEGÜL
- Doç. Dr. Salim AYDÜZ •Doç. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE •Doç. Dr. Efrumiye ERTEKİN
- Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
- Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ – COŞKUN •Yrd. Doç. Dr. Merih EREK
- Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY •Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat ÖZGEN
- Yrd. Doç. Dr. Sema SANDALCI •Yrd. Doç. Dr. H. Sibel ÜNALAN
- Yrd. Doç. Dr. Ceren ÜNAL

Seleucia ad Calycadnum, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. Seleucia ad Calycadnum, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayınlar.

Kapak Tasarım: Tuna AKÇAY
Dizgi: Yener YENTEK

Baskı:
Cantekin Matbaacılık
2. Baskı 1000 Adet
Mayıs 2012

İÇİNDEKİLER

KIZKALESİ KAZILARINDA
ELE GEÇEN 12. – 15. YÜZYIL
ARASINA TARİHLENEN ORTA ÇAĞ
SERAMİKLERİ
Gülgün KÖROĞLU
11

PRINCIPATVS DEVRİ ROMA
SENATVS'U: ÜYE SAYISINDA
DÜZENLEMELER (LECTIO SENATVS),
SENATVS'A GİRİŞ KOŞULLARI VE
YOLLARI, YASAL İŞLEYİŞ
Efrumiye ERTEKİN
33

OLBA'DA ROMA İMPARATORLUK
DÖNEMİNDE TARIM VE YERLEŞİM
Emel ERTEN
61

OLBA MEZARLIK ALANLARI
Tuna AKÇAY
77

OLBA MANASTIRI HAKKINDA
ARKEOLOJİK VE YAZINSAL YENİ
BİLGİLER
Murat ÖZYILDIRIM
105

MÖ II. - MS IV. YÜZYILLAR ARASINDA
CİLİCİA'DA YAHUDİLER
Sevim AYTEŞ CANEVELLO
119

TRABZON İMPARATORU I. MANUEL
KOMNENOS (1238-1263) DÖNEMİNE
TARİHLENEN BALIKESİR, KUVA-Yİ
MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ ÜÇ ADET
ASPER
Ceren ÜNAL
141

TARSUS MÜZESİ'NDE YER ALAN
FİĞÜR TASVİRLİ
ARTUKOĞULLARI SIKKELERİ
“12.-13. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA
İKONOGRAFİK ALIŞVERİŞ”
H. Sibel ÜNALAN
Ceren ÜNAL
163

CECİ N'EST PAS UN MUR:
REPRESENTATION AND REALITY IN
EPHESIAN URBAN BOUNDARIES
Brianna BRICKER
185

ARCHAOMETRICAL PERSPECTIVES
IN TURKEY
Ali Akın AKYOL
201

KİTAP TANITIMI:
MANİSA MÜZESİ BİZANS SIKKELERİ
Emine TOK
209

KİTAP TANITIMI:
ANADOLU'DAKİ TÜRK
KÜTÜPHANELERİ
Mükerreren KÜRÜM
211

OLBA KAZISI YAYINLARI

SELEVCIA AD CALYCADNUM II

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık tümü 12 punto büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.
Kitap için:
Demiriş 2006 Demiriş, B., *Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı*, Ege Yay., İstanbul.
Makale için:
Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, *Lucerna Klasik Filoloji Yazıları*, İstanbul.
- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca **(Lev.1)**, **(Lev. 2)** kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Makale ve levhalar, CD’ye yüklenerek çıktısı ile birlikte yollanmalıdır.

PRAEFATIO

Mersin Olba Kazıları'nın bilimsel dergisi olarak 2011 yılında yayınlanmaya başlanan Seleucia ad Calycadnum Dergisi'nin ikinci sayısını okurlarımıza sunmaktayız. Erken Hıristiyanlık teması ile çıkan ilk sayımızdan sonra, ikinci sayıda daha geniş bir çerçeve içine yerleştirilebilecek bir içerikle dergimiz sizlerle buluşuyor. Olba arkeolojisi ve yerleşim tarihi konusundaki makalelerin yanında nümizmatik, arkeometri, Anadolu'da kent tasarımına ilişkin çalışmalar da dergimiz kapsamında yer almakta. Bu sayının çıkmasını sağlayan tüm yazarlarımıza, katkılarından dolayı yayın kurulumuz üyelerine teşekkürlerimizi sunarız. Arkeoloji, eskiçağ dilleri ve kültürleri, sanat tarihi konularında yapacağınız çalışmaların Seleucia ad Calycadnum dergisinin gelecek sayılarında yer almasından mutluluk duyacağımızı belirtiriz.

Editörler:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (ma)

PRAEFATIO

We are proud to present the second volume of the annual journal of Mersin Olba excavations, Seleucia ad Calycadnum. After the first issue focusing on Early Christianity, a wider content of articles such as archaeometry, numismatic, urban design in Asia Minor will be presented in the second volume as well as the studies on the settlement history and archaeology of Olba. We wish to thank all our contributors, colleagues in the scientific board. It will be an honour for us to welcome our colleagues studying on archaeology, ancient languages and cultures and the history of art for the future issues of “Seleucia ad Calycadnum”.

Editors:

Prof. Dr. Emel Erten

Prof. Dr. Diane Favro

Murat Özyıldırım (ma)

TRABZON İMPARATORU I. MANUEL KOMNENOS (1238-1263) DÖNEMİNE TARİHLENEN BALIKESİR, KUVA-Yİ MİLLİYE MÜZESİ'NDEKİ ÜÇ ADET ASPER

Ceren ÜNAL*

Özet

Balıkesir, Kuva-yi Millîye Müzesi'nde Trabzon İmparatorluğu idarecilerinden I. Manuel Komnenos'un üç adet asper yer almaktadır.¹ Asper adı verilen bu gümüş sikkeler, üzerlerinde görülen ikonografi ve birim değeri bakımından Trabzon Komnenos'larının tipik örnekleridir. Sıklıkla rastlanan örnekler olmamalarından dolayı, Trabzon İmparatorluğu'na ait üç adet asper, birim değerleri ve ikonografik ayrıntıları ile tanıtılarak, Trabzon İmparatorluğu sikke sisteminin gelişimi ve I. Manuel Komnenos'un dönemi irdelenecektir.

Bizans İmparatorluğu sikkelerinden oldukça farklı olan Trabzon İmparatorluğu sikkelerinin temel birimi gümüş sikke asperdir. Trabzon İmparatorluğu gümüş sikkelerinin ön yüzünde kentin hami azizi Aziz Eugenios, arka yüzde ise imparatorun tasviri yer almaktadır. Asperlerin ön yüzünde tasvir edilen kutsal kişi Aziz Eugenios, Trabzon İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu sikke ikonografisi arasındaki farklılığı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gümüş sikke, I. Manuel Komnenos, Trabzon İmparatorluğu, Kuva-yi Millîye Müzesi, Balıkesir.

Abstract

The coin section of Kuva-yi Millîye Museum, Balıkesir has three aspers of emperor of Trebizond Empire, Manuel I Komnenos. All of them are typical coins of Trebizond

* Yrd. Doç. Dr. Ceren ÜNAL, Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Manisa. E – posta: haceba2005@yahoo.com.

1 Balıkesir, Kuva-yi Millîye Müzesi Müdür Vekili Aytekin Yılmaz ve Arkeolog Nihat Murat Güven çalışmalarım sırasında her türlü desteği sunmuşlardır. Kendilerine gösterdikleri sabırdan dolayı teşekkür ederim.

Empire with their iconographic types and the denominations. It is interesting to find the coins of Trebizond Empire the reason for its rarity. Three aspers will be presented according to its denomination and iconographic type. In addition to these, the period of emperor Manuel I Komnenos will be discussed both historical and political approaches.

The coin types of Trebizond Empire are different from Byzantine coins. The main denomination of the coinage of Trebizond Empire was silver which is called asper. The patron Saint of city of Trebizond is Saint Eugenios who is the principal figure on the obverse of the coins of Trebizond Empire. The reverse type of the coins of Trebizond Empire has always the figure of emperor. Saint Eugenios, the holy figure of Trebizond Empire depiction of asper was the basic difference between Trebizond Empire and Byzantine Empire about the coin iconography.

Keywords: Silver coin, Manuel I Komnenos, Trebizond Empire, Kuva-yi Milliye Museum, Balıkesir.

1204 yılında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgalinden önce Bizans tahtındaki Angelos hanedanı yönetimine isyan eden David ve I. Aleksios Komnenos tarafından kurulan Trabzon İmparatorluğu (Βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντας-1204-1461), son Yunan İmparatorluğu olarak da bilinmektedir. Gürcistan kraliçesi Tamar², Bizans imparatoru I. Andronikos Komnenos'un (1182-1185) torunu olan kuzenleri David ve I. Aleksios Komnenos'un Pontus'daki Trebizond/modern Trabzon³, Sinope ve Paphlagonia'yı ele geçirmesi için birliklerini yardıma göndermiştir⁴. 1204 yılında Trabzon'u başkent yaparak bağımsızlığını ilan eden David ve I. Aleksios Komnenos'un kurdukları yeni imparatorluk, deniz ve kara yolu ticaretinin yanı sıra zengin gümüş maden yataklarıyla güçlenerek, Karadeniz'de uluslararası ticaretin merkezi konumuna gelmiştir⁵. Güçlü kalesi, görkemli sarayı ve şehrin hamii

- 2 Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un ilk eşinin Gürcistan imparatoru III. George'un kız kardeşi olduğu ve Bizans İmparatorluk hanedanı Komnenoslar ile Bagratid ailesinin akrabalık ilişkileri konusunda yapılmış çalışmalar bulunmaktadır (Toumanoff 1940, 310-311.; Vasiliev 1936, 3-37).
- 3 Trabzon/Trapezus, (Τραπεζοῦς) Pontus'un en büyük şehridir. Trabzon kentinin geçmişi MÖ 8. yüzyıla kadar gitmektedir (Sayles 1998, 140). 1204 yılı sonrasında Trabzon İmparatorluğunun merkezi olan Trabzon, kale, liman, saray, manastır ve kiliseleriyle zengin küçük bir yerleşimdir. En ünlü yapıları Trabzon Ayasofya'sı, Aziz Eugenios Kilisesi (1291) ve Meryem'e adanmış Khrysokephalos Katedrali'dir (Foss 1991, 2112).
- 4 Komnenos hanedanı üyesi David ve I. Aleksios Komnenos Karadeniz sahilinde bir hükümdarlık kurmuşlardır (Bailly 2006, 270). I. Andronikos'un torunları I. Aleksios ve David Komnenos Trabzon merkezli ve yaklaşık olarak üç yüz asır sürecek bir hükümdarlığı (1204-1461) başarıyla yönetmişlerdir (Levtchenko 1999, 236). Trabzon Komnenosları, 12. yüzyılda Bizans İmparatorluğuna hükmeden Komnenoslar hanedanının siyasi yapılanmasını koruyarak, devam ettirmişlerdir. Küçük merkezi bir yapılanmadan oluşan imparatorluk, coğrafi koşullarının elverişli olmasıyla savunma stratejisini de iyi kullanmıştır.
- 5 Herrin 2010, 362. Aslında, 11. yüzyılda Anadolu'daki Türk boylarının akınları sırasında Trabzon'da yaşayan Theodoros Gabras bağımsızlık elde etme konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 1092 yılında isyan eden Theodoros Gabras, altı yıl boyunca Konstantinopolis'ten bağımsız olarak kenti yönetmiştir. 11. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başlarında bölgedeki siyasi durum çok net değildir (Sayles 1998, 140). Doğu ile yapılan ticaret ile zenginleşen Trabzon, 1075-1140 yılları arasında kimi zaman Bizans İmparatorluğu resmi görevlisi olan, kimi zaman da Danişmendliler'le ittifak kurarak isyan eden yerel nüfuzlu Gabras ailesi fertlerinin etkisi altında idare edilmiştir (Treadgold 1997, 673). Bu bakımdan, Bizans İmparatorluğundan ayrılarak bağımsız ya da en azından özerklik elde etmiş bir yapılanma kurma isteği Trabzon ve yöresinde 11. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. 11. ve 12. yüzyıllara tarihlenen Trabzon darphanesi basımı bakır sikkeler ise, bu dönemde Bizans İmparatorluğuna bağımlı olmak istemeyen Gabras ailesinin bastırıldığı ilginç bir gruptur (Grierson 1982, 229, Plate 58, 1002-1015). 1185 yılında I. Andronikos Komnenos'un tahttan indirilmesini takip eden süreçte, Bizans İmparatorluğunda yaşanan siyasi kriz ve iç çatışmalar Trabzon İmparatorluğunun kurulması düşüncesine öncü olmuştur. Konstantinopolis'in

azizi Eugenios'a atfen inşa edilmiş manastırları ve kiliseleriyle Trabzon batı ile doğu arasında kalan cazibeli bir merkez olarak parlamıştır. Trabzon İmparatorluğunun başkentinin mimari yapılanması, 13. yüzyılda I. Manuel tarafından Trabzon Ayasofya'sının inşa edilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Yıkılmış Bizans İmparatorluğunun halefleri olarak kendilerini gören Trabzon İmparatorları, Büyük Komnenoslar unvanıyla Bizans tahtındaki siyasi hak iddialarını da vurgulamışlardır. Konstantinopolis'in 1204 yıkımı öncesinde tahttaki imparatorları gibi, Venedik ve Cenevizlere tanıdıkları ticari imtiyazlar sonucu gelişen uluslararası ticari ilişkilerle siyasi ve ekonomik bakımlardan oldukça güçlenen Trabzon İmparatorluğu, Türk, Moğol ve Gürcü hanedanlıklarıyla yaptıkları olumlu diplomasi ve evlilik ittifaklarıyla 1461 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştır⁶. Trabzon İmparatorları Anadolu'da güçlenen Türk Beylikleri ile ittifaklar yaparak müttefik ya da vasal olma yollarıyla tahtlarını korumuşlardır. Gürcü hanedanı ile en başından beri iyi olan ilişkilerini ise, kimi zaman evlilik yoluyla pekiştirerek doğudaki sınırlarını korumuşlardır. 1204-1214 arası bağımsızlıklarını koruyan Büyük Komnenoslar; 1214-1243 yılları arasında Selçuklu Sultanlığına, 1243'de Anadolu'yu bir süreliğine istila eden Moğollara, 1402'den sonra Timurlulara ve 1456 yılından sonra da Osmanlı İmparatorluğuna vergi ödemişlerdir⁷. 1453 yılında Konstantinopolis'in Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi sürecini takiben, karadan ve denizden kuşatılan Trabzon İmparatorluğu kentin teslim edilmesi talebini olumlu karşılayarak, savaşmadan 1461 yılı Eylül ayında Osmanlı İmparatorluğuna dahil edilmiştir⁸.

Trabzon İmparatorluğu Sikkeleri Hakkında Yapılan Çalışmalar

Trabzon İmparatorluğu sikkeleri hakkında yapılan çalışmalar 19. yüzyıl ortalarında başlar. 19. ve 20. yüzyılda emekleme aşamasında olan çalışmalar, günümüzde çeşitli katalog ve yayınlarla desteklenmektedir. 1862 yılındaki J. Sabatier'in çalışmasında Trabzon Komnenoslarının sikkelerinin sadece tipik

Latin istilası sonucu 1204 yılında kaybedilmesi ve Bizans İmparatorluğunun yıkılmasından çok kısa bir süre önce kurulan Trabzon İmparatorluğu, 1204 yıkımı sonrası kurulan ardıl devletler içerisinde en uzun ömürlüsü olmuştur. I. Theodoros Laskaris tarafından kurulan İznik İmparatorluğu gibi Bizans tahtında hak iddia eden diğer ardıl devletlere karşı, önceden Bizans tahtında bulunan atalarını öne sürerek, Komnenoslar hanedanı üyesi olarak, Bizans tahtında hak iddia ettikleri gibi, unvanlarından da feragat etmemişlerdir (Haldon 2007, 202).

6 Herrin 2010, 364.

7 Haldon 2007, 204.

8 Talbot 1991, 2113-2113.

örnekleri tanımlanmış olup, varyasyonların sunulması konusunda detaylı bilgiler içermemektedir⁹. Bahsedilen yayına ek olarak, G. Blau'nun 1868 yılında asper sikkeleri hakkında yazdığı makale eklenebilir¹⁰. British Museum ve Rusya'daki müzelerde yer alan Trabzon İmparatorluğuna ait sikkelerin yayın halinde sunulması, çalışmaların önünü açmıştır. W. Wroth ve O. Retowski Trabzon İmparatorluğu sikke örneklerinin bilim dünyasına sunulması konusunda öncü olmuşturlardır¹¹. Trabzon Komnenoslarının sikkeleri hakkında yapılan en iyi ve kapsamlı çalışma, Otto Retowski'nin Rusya'daki koleksiyonlara dayanarak oluşturduğu sikkeler hakkındaki yayındır¹². Son dönemde yapılan çalışmaların temeli, O. Retowski'nin yayınına dayanmaktadır. D. Sear'ın çalışmasında yer alan Trabzon İmparatorluğu sikkeleri bölümündeki bilgiler ise, güncel olduğu kadar sınıflama bakımından da oldukça tatmin edicidir.

Trabzon İmparatorluğu'nun sikkeleri hakkında günümüze kadar yapılan çalışmalardan kısaca bahsetmek gerekmektedir. 19. yüzyılın sonlarında yapılan çalışmalarda, Bizans İmparatorluğunun Komnenos Hanedanı üyelerine ait sikkelerle, Trabzon İmparatorluğunun Komnenoslar Hanedanının sikkelerinin sınıflanmasında sorunlar ortaya çıkmıştır¹³. Bizans tahtındaki Komnenoslar ile aynı hanedandan geldikleri için karıştırılan Trabzon Komnenoslarının, asper¹⁴

9 Çok sayıda bronz sikke örneği sunan ilk araştırmacı J. Sabatier'dir.

10 W. Wroth; G. Blau'nun bir süreliğine Trabzon'da ikamet ettiği dönemde edindiği gümüş asperleri tanımladığını belirtmektedir (Wroth 2003, lxxv).

11 W. Wroth British Museum'da yer alan 245 adet asper, 7 adet gümüş çukur nomisma, 36 adet bronz ve 6 adet de tarihlenemeyen bronz sikkeyi kataloğunda tanıtmıştır. W. Wroth tarafından incelenen sikkeler ait oldukları imparatorlara göre sayısal olarak belirlenmiştir; I. Ioannes: 10 adet asper, I. Manuel: 7 adet gümüş çukur nomisma; 91 adet asper; 1 adet bronz, II. Ioannes: 84 adet asper; 1 adet bronz çukur nomisma, Theodora: 1 adet asper, II. Aleksios: 19 adet asper, Basileios: 4 adet asper, III. Ioannes: 5 adet bronz, Mikhael: 2 adet asper; 6 adet çukur bronz, III. Aleksios: 12 adet asper; 2 adet ½ asper; 2 adet ¼ asper; 18 adet çukur bronz, III. Manuel: 12 adet ½ asper?; 5 adet çukur bronz, IV. Aleksios: 6 adet ½ asper? ve 6 adet basıldıkları dönem belli olmayan bronz çukur sikke. 20. yüzyılın başlarında yapılan bu çalışma örneklerin sınıflanması bakımından çok önemlidir. Bu anlamda, erken tarihli bu çalışmadaki Trabzon İmparatorluğuna ait sikkelerin ortalama ağırlıklarının belirlenmesi de sonrasında yapılan çalışmalar için ışık tutacak nitelik taşımaktadır.

12 Hermitage müzesinde Trabzon Komnenoslarına ait zengin bir sikke grubu yer almaktadır.

13 Trabzon İmparatorluğu sikkeleri için bakınız; Ratto 1959, 123-124, Plate LVIII, 2294-2331.; Longuet 1961, 110, Plate III, 39-41.; Hendy 1985, 732, Plate 33, 1-20.; Raeder 1987, 153, 816.; Sayles 1998, 140-141.; Bateson-Campbell 1998, 131, Plate 21, M I.1.; Sear 2006, 481-486.; Hendy 2008, Plate 33, 1-20.; Helios Numismatik 2009, 169, 851.

14 Asper (Yun. τὸ ἄσπρον) Latince bir kelime olup, kaba, pürüzlü anlamına

sikkeleri, 19. yüzyılın ortalarında yapılan çalışmalarda yer almaya başladılar. Daha öncesinde yapılan çalışmalarda, Trabzon Komnenosları adına basılan sikkeler ve birim değerleri bilinmediği için, kimi zaman Bizans İmparatorluğu sikke grubuna dahil edilmişlerdir. Trabzon İmparatorluğuna atfen, gümüş asperin birkaç örneği ilk olarak 1851 yılında Baron de Marchant tarafından yayınlanan çalışmada sunulmuştur¹⁵. Mikhael Panaretos'un Trabzon Kroniği'nin keşfedilmesi ise tarihçi ve nümizmatların, imparatorlar ve tarihler hakkında daha sağlam bilgilere ulaşmasını sağlamıştır¹⁶.

İmparatorlara ait ayırt edici tiplerin azlığı ve sikkelerde imparatorların ayırt edici unvanlarının olmaması sınıflama da büyük bir sorun oluşturmaktadır. W. Wroth, Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde Aleksios olarak tanımlanan imparatorun bu ismi taşıyan dört imparatorun hangisi olduğu, Manuel ve Ioannes olarak tanımlanan, fakat yine bu ismi taşıyan üç Manuel ve dört Ioannes olmasından dolayı atf sorunu yaşandığından bahseder¹⁷. O. Retowski ise çalışmasında, Trabzon İmparatorluğu sikkelerini imparatorun ve Aziz Eugenios'un kostümleri ve taşıdıkları atribüleri, yazıtlar, sikke yüzeyinde kullanılan süsleme motiflerine göre sınıflayarak detaylı bir kronolojik sınıflama yapmıştır. Trabzon İmparatorluğu sikkeleri hakkında yapılan çalışmalar içerisinde en kapsamlısı

gelse de, taze ve gümüşe atfen beyaz anlamlarını da ifade etmektedir. Roma İmparatorluğunun erken dönemlerinden itibaren bilinen asper terimi, 12. yüzyılda ilk olarak bir sikke tipi için kullanılır. Billon aspron trachy ile benzer niteliklere sahip olan asperin rengi, billon trachy kadar net bir gri olmayıp, soluktur. Kimi zaman elektron aspron trachy birimi içinde kullanılan terim, 14.-15. yüzyıllarda çeşitli yassı tipte gümüş sikkeleri ifade etmektedir. Bizans İmparatorluğunun son döneminde basılan gümüş sikkeler için de asper terimi kullanılmıştır (Grierson 1982, 340). Trabzon İmparatorluğunun temel sikke birimi olan gümüş asper'in, çağdaşı olan Batı ve Türk Beylikleri sikkeleri olmak üzere emsalleri bulunmaktadır (Grierson 1991, 211).

- 15 Wroth 2003, lxxiv. W. Wroth; Marchant'ın bu sikke tiplerini doğru olarak Trabzon Komnenoslarına atfetmiş olduğunu, sikke alanında yaptığı çalışmalarıyla ünlü olan diğer bir uzman Saulcy'nin ise sikkelerin üzerindeki Komnenos soyadını Konstantinopolis'teki imparatorlara ait, Khersonessos darphanesi basımı sikkeler olarak tanımladığını belirtir (Wroth 2003, lxxiv-v). 1849 yılında yaptığı çalışmasında, sikkeleri Konstantinopolis Komnenosları ve Trabzon Komnenosları olarak iki gruba ayırarak tipleri ve iktidarları yan yana koyan Koehne'nin, yorumu okuyucuya bıraksa da, asper'in yeni varyasyonlarını yayınlanması ve sikke tasvirlerinin katalog halinde sunulması için kullanışlı bir gruplama oluşturduğunu vurgulayan W. Wroth, aslında Koehne'nin yaptığı çalışmadan iki yıl önce, 1847 yılında Baron F. De Pfaffenhoffen'in sikkelerin büyük bir bölümünü bir araya getirdiğini söyler. W. Wroth 1911 yılında yaptığı çalışmasında, bu tarihten itibaren bir çok sikke örneği aydınlanmışsa da, Koehne'nin yaptığı çalışmanın daha işlevsel kabul edildiğinden bahseder (Wroth 2003, lxxv).

16 Talbot 1991, 1569-1570.

17 Wroth 2003, lxxv.

olan O. Retowski'nin yayını günümüzde hala kullanılan temel kaynaktır.

Trabzon İmparatorluğu Sikke Sistemi

Kuruluş aşamasındaki Trabzon İmparatorluğunun 13. yüzyıldaki idari yapılanması oluşum aşamasındadır. 14. ve 15. yüzyıllara gelindiğinde ise, çağdaşı olan Konstantinopolis'te yeniden kurulmuş olan Bizans İmparatorluğunda olduğu gibi ekonomik yapısını güçlendirme ve mali bakımdan kendisini idare etme amacındadır¹⁸.

Başkent Konstantinopolis'ten uzak olan Trabzon'da kurulan imparatorluk Bizans İmparatorluğundan çok farklı, özgün sikke sistemini yaratmıştır. Trabzon İmparatorluğunun temel sikke birimi gümüştür¹⁹. Maden renginden dolayı asper olarak adlandırılan Trabzon İmparatorluğu sikkeleri imparator hanedanına atfen aspra Komnēnata/Latince *Cominiati* olarak da tanımlanmıştır²⁰. Dar kıyı bölgesinde bulunan zengin gümüş yatakları Trabzon İmparatorluğu sikke sisteminin temel biriminin gümüş olmasının en doğal açıklamasıdır. İlk yassı formda gümüş sikke I. İoannes tarafından 1235 yılında basılmıştır. Bu tarih, Trabzon İmparatorluğunun kurulmasından yaklaşık olarak otuz yıl sonrasıdır²¹.

Avrupa, Doğu ve Ortadoğu'da gümüşten basılmış çeşitli sikkeler asper olarak tanımlanmaktadır. Bizans döneminde Άσπρον olarak bilinen asper'in modern Yunanca da anlamı beyazdır. W. Wroth, 11. ve 12. yüzyıllarda Bizans İmparatorluk sikkeleri arasında yer alan asper biriminin Yunanca'dan Latince'ye asper olarak aktarıldığını ve asper'in Latince anlamının üzeri pütürlü, dolayısıyla darphaneden yeni çıkmış anlamına geldiği konusunda verilen görüşten bahsetmektedir²². Trabzon İmparatorluğu sikkesi asper ile Bizans İmparatorluk sikke sistemindeki orijinali aynı adlandırılmış olsa da, içeriği

18 Hendy 1985, 445.

19 İznik İmparatorluğunda var olmasına rağmen, Trabzon İmparatorluğunda altın sikke basıldığına dair bir veri bulunmamaktadır.

20 Hendy 2008, 523.

21 Trabzon İmparatorluğunun sikkeleri üzerinde darphanelere dair herhangi bir bilgi bulunmadığından dolayı, basım yerleri konusunda kesin bir bilgiye ulaşmak olası değildir. Sikkelerin betim üslubu ve gram ağırlıklarından yola çıkarak W. Wroth'un verdiği bu görüş tartışmalara açıktır. II. İoannes Komnenos dönemine ait gümüş asperin ağırlığı 2.3 gram olmasına rağmen betim üslubunda belirgin bir özensizlik göze çarpmamaktadır (Evans 2004, 41, 12N). W. Wroth, I. Manuel ve II. İoannes'in isimlerini taşıyan kaba bir üslup sergileyen ve muhtemelen imparatorluğun sınırları içerisinde basılmamış bu örneklerin çok az bir kısmının ağırlığı 2.6 grama ulaşmışsa da, genellikle ağırlıkları 19.5-2.5 gram arasında değiştiği bilgisini çalıştığı sikkelerdeki verilere dayanarak sunmaktadır (Wroth 2003, lxxxiv).

22 Wroth 2003, lxxxv, dipnot 2.

ve ağırlığı göz önüne alındığında Bizans İmparatorluk sikke sistemindekiyle benzer olmadığı anlaşılmaktadır. Trabzon İmparatorluğu gümüş sikkesi asper yassı yapısıyla 1204 yılında Latinlerin Konstantinopolis'i almasıyla Doğu Akdeniz'de ticarete kullanılan sikke olan Venedik gümüş sikkesi grosso'ya çok daha yakın görünmektedir. Venedik gümüş sikkesi grosso Trabzon İmparatorluk gümüş sikke birimi asper için bir model oluşturmuş olmalıdır²³. Yine de, dikkate alınması gereken önemli bir ayrıntı ise, grosso ile asper arasındaki birim ağırlık değerindeki farklılıktır²⁴. 1235 yıllarında grosso 2.3 gram ağırlığındayken, erken dönem asper basımları yaklaşık 2.6-3.0 gram arasında değişmektedir. Trabzon İmparatorluğunun, Bizans İmparatorluğundan bağımsız olarak bastırıldığı asper, 1235 yılı öncesi ve sonrasında Türkler ve diğer Doğu kültürleri tarafından kullanılan yaklaşık olarak 2.8 gram ağırlığındaki dirhem²⁵'e de oldukça yakındır.

Trabzon İmparatorluğunun sikkesi asper üslup, dizayn, içerik ve ağırlık olarak Bizans İmparatorluk sikke tipine benzememektedir. I. Manuel Komnenos (1238-1263) iktidarında basılmış, ön yüzünde yüksek arkalıklı tahtta oturan Meryem tasvirini içeren ayarı düşük gümüş scyphate/çukur sikke Bizans İmparatorluğu sikkeleri üslubundadır²⁶. I. Manuel döneminde asperin yanı sıra çukur gümüş sikke nomismanın az sayıda basılmış örnekleri de bulunmaktadır²⁷. Bronz sikke biriminde çok fazla basım olduğu tahmin edilmekle birlikte, W. Wroth çalışmasında az sayıda örneğe dayanarak sınıflama yaptığından bahsetmektedir²⁸. I. Manuel Komnenos iktidarında, Trabzon İmparatorluğu kendine has üslupla sikke basmamıştır. Diğer bir önemli dönüm noktası ise, 1280'li yıllara kadar küçük bakır sikkelerin hala devam etmesidir. Bu anlamda, sikke sisteminin olduğu aşamadaki geçiş evresini çukur gümüş trachy oluşturmuş olmalıdır²⁹. Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde, Bizans sikkelerindeki nokta bezeme ve yıldız motifinin yanı sıra kuş, çiçek, süsen, ve yıldız gibi semboller

23 Venedik sikkesi grosso'nun Bizans İmparatorluğu sikkelerine etkisi ilk olarak IX. Mikhael ve II. Andronikos (1295-1320) dönemlerinde rastlanmaktadır.

24 W. Wroth, grosso terimi için hem matapan hem de gümüş dukat terimlerinin kullanıldığını vurgular (Wroth 2003, lxxxv, dipnot 4). Grosso, 13. yüzyılda basılan ve özellikle Ege Denizi olmak üzere Doğu Akdeniz ticaretinde kullanılan gümüş sikkedir.

25 Yunanca drakhma kelimesinden gelen ve ortalama ağırlığı 3.0 gram olan İslami sikke birimi.

26 Siyasi ve ekonomik bağımsızlığın ifadesi olarak I. Manuel sikke bastırması ve sikke tasvirlerinde autokrator olarak yer almıştır.

27 W. Wroth'un kataloğunda yer alan çukur gümüş sikke örneklerinin ağırlıkları 2.98 gram ve 3.1 gramdır.

28 Wroth 2003, lxxxvi.

29 Whitting 1973, 220.

de kullanılmıştır³⁰. Semboller arasında yer alan harflerin farklı darphaneleri işaret etme olasılığı da netlik kazanmamıştır. Trabzon İmparatorluğu sikkelerini basan tüm darphanelerin belli başlı sembolleri ortak kullandıkları ya da darphanelerin kendilerine has özel sembolleri olduğu konusu kesinlik kazanmamıştır.

J. Sabatier 1862 tarihli çalışmasında; I. Aleksios Komnenos (1204-1222) iktidarına atfettiği iki adet bakır sikkeyi sunmuştur. Trabzon İmparatorluğu kurucusu I. Aleksios Komnenos'un bakır sikke örneklerinden ilginç olanı, ön yüzde Aziz Eugenios ve arka yüzde imparator ve Aziz Eugenios'un yan yana tam boy cepheden tasvirlerinin yer aldığı sikkedir³¹. 19. yüzyılın sonlarında yaptığı çalışmasında Sabatier, I. Aleksios Komnenos'a atfen sikke örneklerine yer verirken, W. Wroth da 1911 yılındaki çalışmasında I. Aleksios Komnenos'un sarayının zenginliğinin bilindiğini ve Bizans İmparatorluğunun sikke geleneğinde çukur sikke bastırması olabileceğinden bahseder³². 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında yapılan çalışmalarda, I. Andronikos Gidon (1222-1235) iktidarı belirsiz bir dönem olarak ifade edilir. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda ise, I. Andronikos Gidon iktidarında basılan sikkeler yer almaktadır. Trabzon darphanesi basımı sikkelerin, I. Andronikos Gidon iktidarına kadar giden geçmiş olduğu düşünülmektedir³³. Bizans İmparatorluğu sikke ikonografisinin örneklerini ön ve arka yüz tasvirlerinde içeren Trabzon İmparatorluğu'na ait gümüş aspron trachy sikkeler çukur formdadır. Bu sikkelerin ön yüzünde tam boy Meryem Hagiosoritissa, arka yüzünde ise İsa Khalkites tasvirleri bulunmaktadır. Bizans sikke ikonografisinde Orta Bizans döneminden itibaren kullanılan her iki tasvirin I. Andronikos Gidon döneminde basılan sikkelerde yer alması şaşırtıcı değildir. Henüz özgün sikke tipolojisini yaratma aşamasındaki Trabzon İmparatorluğunun, varisi olduğunu iddia ettiği Bizans İmparatorluğu sikke sistemi ve ikonografisinden yararlanması doğaldır. İsa Khalkites tasvirinin Geç Dönem Bizans sikkelerinde kullanılan bir tasvir olması ise betim alışverişini açıklamaktadır³⁴. I. Andronikos Gidon'a atfedilen çukur bakır sikkeler

30 Whitting 1973, 226.

31 Sabatier 1955, 309-310, Plate LXVII, 4.

32 Wroth 2003, lxxvii.

33 Hendy 2008, 445.

34 I. Andronikos Gidon döneminde basılan gümüş aspron trachy sikke örneklerine bir çok müzayede katalogunda rastlanmaktadır (Freeman&Sear 2007, 88, 538-539.; Freeman&Sear 2009, 85-86, 455-462.; Freeman&Sear 2010, 139, 471.; Gemini 2008, 129, 543.; Helios Numismatik 2010, 246, 1251.; Helios Numismatik 2011, 67, 298-299.) M. F. Hendy çalışmasında, çukur elektron aspron trachy sikkeyi Anonim ya da Belirsiz Gruba dahil etmiştir (Hendy 1999, Plate XXXVII, El.1).

de bulunmaktadır³⁵.

Erken dönemde basılan çukur ve yassı sikkelerin ortalama ağırlıkları 3.0 gramdır. Maden saflık oranı ise % 95'den fazladır. II. İoannes ve ardılları döneminde gümüş sikkenin saflık oranında kısmi bir düşüş başlar. Trabzon İmparatorluğunun sikke bastırıldığı bilinen son imparatoru IV. İoannes (1429-1458/60) döneminde sikkelerin ağırlığı 1.0 gram ve saflığı da yarı yarıya düşmüştür³⁶.

14. yüzyılın başlarından, II. Aleksios'un iktidarıyla birlikte, asper'in ağırlığında düşüş olur. Ortalama asper ağırlığı bir önceki yüzyılın asper ağırlığından düşüktür. 13. yüzyılda en yüksek asper ağırlığı 2.90 gram ile 3.0 gram aralığındayken, 14. yüzyılda en yüksek ağırlık değeri 2.78 gramdır. 14. yüzyılın başlamasıyla, II. Aleksios'tan itibaren asper birimi değerini yitirmeye başlamıştır. Ortalama ağırlıklar önceki yüzyıldan daha düşük seviyededir. Erken dönemlerde en yüksek asper birim ağırlığı ortalaması 2.9 gram ile 3 gram arasındayken, artık en yüksek asper birim değeri 2.8 gramdır. II. Aleksios döneminde asperin fraksiyonu olarak, en yüksek ağırlığı 1.8 gram olan ½ asper tedavüle girmiştir. I. Basileios ve Mikhael dönemlerinde asperin güçlüğü 1.95 gramı geçtiği görülmektedir. 14. yüzyılın sonlarında gümüş asperde bir canlanma görülse de, III. Aleksios (1349-1390) devriyle birlikte, asperin değeri önceki dönemlerin alt limiti 2,6 grama ulaşmayarak, 2.0- 2.5 gram aralığında kalmıştır³⁷. Asper biriminin alt birimleri olan ½ asper ve ¼ asper III. Aleksios iktidarında sirkülasyondadır. 14. yüzyılın sonu-15. yüzyılın başlarında, III. Manuel ve IV. Aleksios dönemlerinde gümüş sikkeler daha önce basılmış olanlardan daha küçük modüle olmaları bir anlamda belirsizlik yaratarak, basılan bu son gümüş sikkelerin ½ asper ya da artık en üst gram değeri 1,8 gram olan asper birimi oldukları düşünölmeye başlanmıştır.

Tipler ve Yazıtlar

Nüvizmatik kataloglarında, asperin ön ve arka yüz tanımlamalarında farklı görüşler olduğu görölmektedir. Bizans sikke ikonografisinde yüzyıllardan beri kullanılan ön yüzde kutsal kişi ve göksel varlıkların yer aldığı, arka yüzde ise imparator veya imparator ve ortak imparator/ardılı/aile bireyleri betimi ya da iktidar nişanlarının yer aldığı bilinmektedir. Trabzon İmparatorluğu sikkelerin-

35 Grierson 1982, 380, Plate 80, 1282-1283.; Hendy 2008, 522.

36 Hendy 2008, 522.

37 III. Aleksios ve IV. Aleksios (1417-1447) döneminde çok miktarda basılan gümüş sikke örneklerine rastlanmaktadır (Kent 1985, 74-75, 114.; Helios Numismatik 2010, 246, 1252-1253).

de de, Bizans geleneğinde bir uygulamaya gidildiği açıktır³⁸.

Trabzon İmparatorluğunun sikke geleneğinde, tam boy imparator figürü geleneksel tasvir tipidir. 14. yüzyılın ortalarında Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde tam boy betimin yerini süvari formdaki tasviri almıştır. Uzun bir geçmişine sahip olan tam boy imparator tasviri, Trabzon İmparatorluğunun son yüzyıllarında tekrar kullanılmıştır. II. Aleksios Komnenos dönemi ile başlayan imparatorun at üzerinde betimi hakim tip haline gelse de, son dönemlerde tam boy figür devam etmiştir³⁹.

Trabzon İmparatorluğu sikkeleri hakkında yapılmış çalışmalarda, asper birimi ile karşılaştırılınca bronz sikkelere daha az önem verildiği ve az karşılaştırma örneklerine yer verildiği anlaşılır. Trabzon İmparatorluğunun erken dönem bronz sikke örnekleri daha çeşitlidir. Erken dönem bronz sikke örneklerinde Aziz Eugenios ve imparator olmak üzere figürlü tasvirler olduğu ve son dönem sikkelerinde arka yüzde çeşitli formlarda haç tiplerinin kullanıldığı bilinmektedir⁴⁰.

Trabzon İmparatorluğu sikkelerinin arka yüzlerinde iktidarda olan imparator, ön yüzlerinde martir olarak şehrin hamisi azizi haline gelen Aziz Eugenios tasvir edilmiştir. Bu sikkelerin büyük çoğunluğunda tasvirler, tam boy cepheden, ya da at üzerinde imparator/aziz tipindedir. Trabzon Komnenoslarının gümüş sikkelerinin ilk tasvir tipinin tam boy cepheden olduğu ve daha sonraları yerini at üzerinde tasvir tipinin aldığı bilinmektedir. İmparator ve Aziz Eugenios'un at üzerinde tasvirleri geç dönem sikkelerinde kullanılmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türk Beyliklerinin sikkelerinde sıklıkla kullanılan süvari tasviri, Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde de 13. ve 14. yüzyıllarda görülmektedir. Anadolu'da yaşanan kültürler arası paylaşımın bir nevi göstergesidir.

Aziz Eugenios (Ἅγιος Εὐγένιος), Yunanca "eugenes, eu/genes: yüce, doğuştan iyi", kelimesinden gelmektedir. 3. yüzyılda Roma imparatoru Diocletianus döneminde pagan inanca karşı olması nedeniyle tutuklanarak, boynu vurulan azizin kutsal günü 20 ya da 21 Ocak'tır⁴¹. Martir olan Eugenios'un kültürünün gelişimi hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Aziz Eugenios'un martir edilmesi ve kültürünün gelişiminin, Aziz Eustratios ile paralellikler taşı-

38 D. Sear'ın çalışmasındaki Trabzon İmparatorluğu sikkelerinin ön ve arka yüz sınıflaması konuya açıklık getirmektedir. Ön yüzde kutsal kişi, Trabzon kentinin hamisi Aziz Eugenios, arka yüzde de imparator tasvirinin yer aldığı bu sınıflama, Kuva-yi Milliye müzesindeki üç adet asperin sınıflanmasında temel oluşturmuştur.

39 Bu dönemde, Anadolu'da hakimiyet kurmuş olan Türk Beyliklerinin sikke üslubunun Trabzon İmparatorluğunun tasvirlerine yansımıştır.

40 Wroth 2003, lxxvii.

41 Kazdhan-Ševčenko 1991, 742-743.

dığı fikirleri öne sürüldüğü gibi, bağımsız olarak geliştiği konusunda yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Aziz ve arkadaşları Valerianos, Kanidios ve Akylas yakalandıktan sonra çeşitli işkenceler görmüş ve boyunları vurdurulmuştur⁴². Aziz'in kültü Trabzon'da gelişmiş, Trabzon İmparatorluğunu yöneten Komnenos hanedanı üyeleri de hami aziz olarak Eugenios'u kabul etmişlerdir⁴³. Aziz Eugenios'un betimi Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde kullanılmıştır⁴⁴.

Sikkelerde Aziz Eugenios sakallı ve nimbuslu, bol ve geniş, kolsuz mantosu bir broş ile tutturulmuş kostümüyle betimlenir. Aziz genellikle sikkelerde tam boy cepheden, 1297 yılı sonrasında da at üzerinde betimlenmiştir. Aziz'in at üzerindeki tasviri sikkelerde bir yenilik olarak ortaya çıkan, alışık olunmayan bir tiptir. Oysa bu tip tasvirler, I. Manuel döneminden itibaren Trabzon'da üretilen diğer sanat eserlerinde rastlandığı bilinmektedir⁴⁵. Arka yüzde aziz'in tasvirinin olmadığı sikkelerin basımı oldukça azdır. I. Manuel'in iktidarı sırasında basılan gümüş nomismada, Bizans sikkelerinde sıklıkla görülen ve gelenekselleşmiş tahtta oturan Meryem tipi yer alır. Tahtta oturan Meryem tipi olasılıkla Trabzon halkının Panagia Khrysokephalos/Altın Başlı Meryem'e olan inançlarının bir ifadesidir. İmparatorlukta en çok hürmet gören ve son dönem imparatorların genellikle gömüldüğü yer olan kilisenin Panagia Khrysokephalos olmasından dolayı bu betim sikkelerde yer almıştır. Trabzon İmparatorluğunda seri biçimde sikke tedavüle sokan ilk imparator olan Manuel Komnenos'un, Bizans geleneğindeki tahtta oturan Meryem tasvirini kullanması Trabzon İmparatorluğu sikke ikonografisinin gelişim sürecinde yaşanan geçiş dönemini ifade etmektedir. Aslında, Bizans geleneğinde sikke tasvirlerinin kullanımı I. Andronikos Gidon'a (1222-1235) kadar gitmektedir. I. Andronikos Gidon'un iktidarında basılan sikkenin ön yüzündeki İsa Khalkites Orta ve Geç Dönem Bizans sikkelerinde sık kullanılan bir tiptir. Trabzon İmparatorluğunun, kuruluşundan sonra bastırıldığı sikkeler ve üzerlerindeki betimler ara bir evre

42 Rosenqvist 2002, 194.

43 İmparatorluğun erken dönemlerinde imparator I. Andronikos Gidon'un iktidarı sırasında Trabzon kenti Selçuklu ordusu tarafından kuşatılmıştır. Aziz Eugenios'a atfedilen kadınlar manastırının hegoumenos'u tarafından surlar etrafında dolaştırılan tasvirinin şehrin kurtarılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir. Aziz'in ismi Trabzon şehrinde en sık kullanılan isim haline gelmiş ve edebi kaynaklarda azize övgüler düzenlemek tema haline gelmiştir.

44 Athos Dağı'nda 1374 yılında III. Aleksios Dionysiou manastırını kurmuşsa da, aziz'in kültü ve hacı kültürü Trabzon İmparatorluğu sınırları dışında asla gelişmemiştir.

45 W. Wroth, Aziz Eugenios'un at üzerinde betiminin, I. Manuel iktidarının ilk yıllarında manastır kilisesi olan Ayasofya'daki freskte yer aldığı bilgisini vermektedir (Wroth 2003, lxxxi.).

atlatarak kendi üslubunu yaratmıştır. İmparatorluğun ilk dönem sikkelerinde az miktarda ve kısa bir süreliğine yer alan Bizans geleneğindeki sikke tiplerinin, I. Andronikos Gidon'dan itibaren kullanıldığı ve Aziz Eugenios'u ana tema edinen ikonografinin daha sonra oluştuğu açıktır. Ender görülen ve farklı bir örnek olarak da, II. Ioannes (1280-1297) dönemine tarihlenen bakır bir sikkenin ön yüzündeki Vaftizci Yahya büstüdür⁴⁶. Sol elinde haç asa, sağ eli takdis pozisyonundaki nimbuslu Vaftizci Yahya betimi, Trabzon İmparatorluğu sikke ikonografisinde nadir kullanılan bir tiptir. Bizans sikke ikonografisinde de çok sık kullanılmamakla birlikte tasviri bulunan Vaftizci Yahya'nın Trabzon İmparatorluğu sikke ikonografisinde yer alması oldukça ilginçtir.

Kısa bir süre için kullanıma giren tahtta oturan Meryem tasvirli gümüş nomisma ve Vaftizci Yahya büstünü içeren bronz sikke Trabzon İmparatorluğuna ait sikkeler arasında nadir görülen tasvir tipleri olarak sınıflanmaktadır.

Aziz Eugenios'un yanı sıra, imparator Georgios iktidarı sırasında basılan bronz sikkelerin arka yüzlerinde adaşı olan Aziz Georgios tasvirini kullanmıştır⁴⁷. Bu tasvir imparatorluğun son dönemlerinde çeşitli varyasyonları betim olarak sikke tasvirleri tipolojisine giren haç motifinin yanı sıra kullanılmıştır. Trabzon imparatoru Basileios (1332-1340) döneminden itibaren haç tasviri Trabzon İmparatorluğu sikkelerinde sık kullanılan bir motif haline gelmiştir⁴⁸. İmparatorluğun son döneminde çeşitli formda haç motifleri kullanılmış olsa da, Aziz Eugenios tasviri unutulmadığı gibi ismi de haç kolları arasına yazılmıştır.

Dikkate değer diğer bir bronz sikke örneğinde, Trabzon'un surları üzerinde yükselen haç ve Aleksios isminin bulunmasıdır. Yeni surlar şehre II. Aleksios döneminde eklenmesine rağmen, bu tasvir III. Aleksios döneminde basılmış sikkelerde kullanılmış ve ardılı III. Manuel tarafından da tekrar edilmiştir. Trabzon'un tarihinde ismi, kilise ve manastırların restorasyonuna önem veren büyük inşacı olarak anılan III. Aleksios, şehir surlarını onartmış ya da tekrar inşa ettirmiş olmalıdır. Haç motifi ise Aziz Eugenios tarafından taşınmış olan bir atribü olmasının yanı sıra, dini anlamda koruma temasını içermekte olduğu için sikke tasvirlerinde yer almıştır.

II. Aleksios'un (1297-1330) iktidarına kadar devam eden tam boy cepheaden imparator ve aziz tasvirlerini, Selçuklu sikkeleri dizaynına çok yakın olan

46 Retowski 1974, 105, 149.; Sabatier II, T. LXVII. No. 9. II. Ioannes'in bronz sikkesinde Vaftizci Yahya'nın büstünün yer alması ilginç bir ayrıntıdır.

47 Retowski 1974, 71, 1.; Sear 2006, 481-482, 2605-2607.

48 Retowski 1974, 150-178.

sağa doğru at üzerindeki hükümdar ve aziz tipi alır⁴⁹. 12.-14. yüzyıllar arasında Anadolu'da var olan diğer kültürlerde olduğu gibi, Selçukluların Anadolu'da baskın olan güçlerinin ve kültürler arası etkileşimin sikke ikonografisine yansımaları olarak süvari tipi Trabzon İmparatorluğu sikke tasvirlerine de yansımıştır. Asperin birim ağırlığının, ortalama 2.8 gram olan Selçuklu sikkesi dirhem ağırlığıyla denk olması da, tasvir tipinin benzemesinin yanı sıra, sikke ağırlık değerlerinin de birbirlerinden etkilendiklerinin bir göstergesidir. 13. yüzyıl sonunda, at üzerinde imparator tasviri arka yüzde, ön yüzde de at üzerinde Aziz Eugenios betimlenmiştir. Aziz Eugenios'un at üzerinde betimi sikkelerde alışık olunmayan bir tip olmasına rağmen, W. Wroth'un belirttiği üzere Trabzon İmparatorluğunun 12. yüzyıla tarihlenen fresklerinde de bu tasvire rastlanmaktadır⁵⁰.

II. Ioannes döneminde (1280-1297) basılan bakır sikkenin ön yüzündeki kanatları açık kartal tasviri dönemin diğer bir ilginç tipidir⁵¹. III. Manuel dönemi (1390-1417) sikke betimleri arasında yer alan çift başlı kartal ya da kimi zaman başında haç taşıyan bir kartal tasviri geç dönem "Belirsiz Bronz" grubunun arka yüzlerinde yer almıştır⁵². Bu tasvir, imparatorluk sembolü olarak yer almış olmalıdır. Dönemin çağdaşı olan resimlerde imparator hanedanına mensup bireylerin kimi zaman üzeri kartallar ile işlenmiş imparatorluk kaftanı giydikleri bilinmektedir. I. Manuel'in dairesel madalyonlar içerisinde kartal motifleri olan iki sıra süslemeye sahip kaftan giydiğinden bahsedilmektedir⁵³. Keza, II. Ioannes'in tek başlı kartal motifleriyle süslü imparatorluk kaftanı giydiği bilindiği gibi, Bizans imparatoru VIII. Mikhael'in kızı olan Trabzon imparatoru II. Ioannes'in karısı Eudokia da çift başlı kartalla bezeli kaftan giymiştir⁵⁴.

Erken dönem sikkelerinin daha kaba işçilik içeren üslupta basımlar olduğu, sonraki dönemlerde, özellikle 14. yüzyıldan itibaren, daha kaliteli işçilik sergileyen tasvirlerle sahip sikkelerin basıldığı bilinmektedir.

49 M. F. Hendy, at üzerinde imparator ve Aziz Eugenios tasvirlerinin Anadolu Selçuklu sikkelerinden esinlenmesinin yanı sıra, II. Aleksios'un çağdaşı Kilikya Ermeni devleti hükümdarı II. Levon'un (1270-1289) sikkelerinin de aynı esin kaynağını kullandığını belirtir (Hendy 2008, 523).

50 Whitting 1973, 226.

51 Sear 2006, 482, 2613.

52 Retowski 1974, 177-178, 27-30.

53 Wroth, lxxxviii.

54 W. Wroth; Eudokia'nın çift başlı kartal figürlerine sahip kaftan giymesinin Finlay'in, Doğu ve Batı'nın prensesi olarak hiyerarşide aldığı rolün vurgulanması amacını taşıdığından bahseder (Wroth, lxxxviii, dipnot 2). Millet tarafından, Ayasofya manastır kilisesinin süslemelerinde kullanılan tek başlı kartal, Trabzon Komnenoslarının özel amblemi olarak yorumlanmıştır (Wroth, lxxxviii).

Trabzon İmparatorluğu sikkeleri ikonografik olarak Anadolu Selçuklu ve Kilikya Ermenilerinin sikkeleriyle büyük benzerlik taşımaktadır. Trabzon İmparatorluğu sikkelerindeki yazıtlar çok basit olup, sadece tiplerin tanımlanmasından ibarettir. Sikkelerde Aziz Eugenios'un ismi OAGIOC EVTENIOC olarak verilmektedir. Trabzon İmparatorluğunun sikkelerindeki yazıtların formu, Gürcü ve Ermeni sikkelerindeki yazıtları andırmaktadır.

Kuva-yi Milliye Müzesindeki, I. Manuel Komnenos⁵⁵ (1237/38-1263) İktidarına Tarihlenen Asperler

1. AR, 23 mm., 3.0 gr., Envanter No. 303.

Öy.: Aziz Eugenios, tam boy cepheden, nimbuslu. Sağ elinde uzun bir haç taşır, sol eliyle cüppesini tutar. Kostümü bir broş ile tutturulmuştur. Nokta sıralı bordür.

Ay.: İmparatorun tam boy, cepheden, sakallı figürü. Sağ elinde labarum asa,

- 55 I. Manuel Komnenos ve iktidarı hakkında eldeki bilgiler oldukça azdır. I. Manuel Komnenos'un, İznik İmparatorları III. İoannes Doukas Vatatzes (1222-1254) ve II. Theodoros Laskaris (1254 - 1258) ile çağdaştır. Trabzon İmparatorluğu Büyük Komnenoslarının kronik yazarı olan Mikhael Panaretos'un (1320-1390) Trabzon İmparatorluğu tarihi hakkına yazdığı 1204-1390 yılları arasını anlatan nadir eserde, I. Manuel Komnenos'dan savaşçı ve uğurlu biri olarak bahsedilir. I. Manuel Komnenos ilk önce Selçuklulara, 1243 yılında da Moğollara vergi vermek zorunda kalmış olmasına rağmen bağımsızlığı korumuştur (Lhotka 1989, 51). 1253 yılında Fransa Kralı IX. Louis'nin, III. İoannes Vatatzes'e karşı Latin İmparatorluğu ile işbirliği yapması teklifini kabul etmeyen I. Manuel Komnenos 1260 yılında İznik İmparatorluğu ile yaptığı dönemlik bir anlaşmayla Trabzon metropolitini yerel piskoposlukların başı olarak atanması imtiyazını almıştır. Üç evlilik yapan I. Manuel Komnenos'un, iki eşi; Anna Xyloloe ve Irene Syrikaina yerel soylu aile mensubu olup, üçüncü eşi Rusudan ise Gürcistan prensesidir. Anna Xyloloe'den olan oğlu II. Andronikos (1263-1266) imparatorun ölümünden sonra tahta geçmiştir. Rusudan'dan olan kızı Theodora ise 1284/85 yıllarında tahtta hak iddia ederek, ele geçirmiştir. Irene Syrikaina'dan ise, oğulları Georgios Komnenos ve II. İoannes Komnenos doğmuştur. I. Manuel Komnenos'un Trabzon'daki yapı faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir. Trabzon Ayasofya'sını hangi tarihte inşa ettirdiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, 19. yüzyıla kadar kilisede var olan freskteki portrenin imparatora ait olduğu düşünülmektedir (Kazhdan-Cutler 1991, 1290-1291).

sol elinde akakia taşır. Taç, üzerlerinde ✘ motifi olan tunik ve kolsuz bir üst giyimlidir. Sağ üstte Manus Dei, imparatoru taçlandırır. Nokta sıralı bordür.

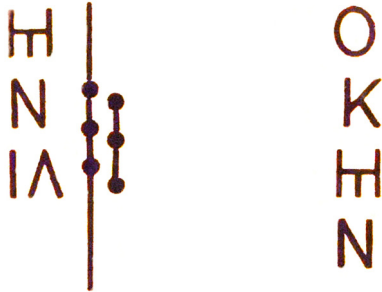
Ref.: Retowski 1974, 34, 57.

2. AR, 23 mm, 3.0 gr., Envanter No. 304.

Öy.: Aziz Eugenios, tam boy cepheden, nimbuslu. Sağ elinde uzun bir haç taşır, sol eli ile cüppesini tutar. Kostümü bir broş ile tutturulmuştur. Nokta sıralı bordür.

Ay.: İmparatorun tam boy, cepheden, sakallı figürü. Sağ elinde labarum asa, sol elinde akakia taşır. Taç, üzerlerinde ✘ motifi olan tunik ve kolsuz bir üst giyimlidir. Sağ üstte Manus Dei, imparatoru taçlandırır. Nokta sıralı bordür.

Ref.: Retowski 1974, 35, 61.

3. AR, 23 mm., 3.1 gr., Envanter No. 302.

Öy.: Aziz Eugenios, tam boy cepheden, nimbuslu. Sağ elinde uzun bir haç

taşır, sol eli ile cüppesini tutar. Kostümü bir broş ile tutturulmuştur. Nokta sıralı bordür.

Ay.: İmparatorun tam boy, cepheden, sakallı figürü. Sağ elinde labarum asa, sol elinde akakia taşır. Taç, üzerlerinde ✘ motifi olan tunik ve kolsuz bir üst giyimlidir. Sağ üstte Manus Dei, imparatoru taçlandırır. Nokta sıralı bordür.

Ref.: Retowski 1974, 38, 80.

1996 yılında hizmete açılan Kuva-yi Milliye Müzesi'nde üç adet asper sikkeye rastlamak oldukça ilginçtir. Trabzon İmparatorluğu sikke örneklerine sık rastlanmamasının yanı sıra, üç adet asperin oldukça iyi korunarak günümüze ulaşması çalışmanın olumlu yönde ilerlemesini sağlamıştır. Kuva-yi Milliye Müzesi örneğinde olduğu gibi, müzelerimizde korunan Trabzon İmparatorluğuna ait sikkelerin tespit edilerek, yapılacak çalışmalarla bilim dünyasına sunulması bu sikke grubunun tanıtılmasında büyük fayda sağlayacaktır. Bugüne kadar yurtdışında yer alan müzeler ve özel koleksiyonlardaki Trabzon İmparatorluğu sikkeleri konusunda yapılmış çalışmaların ülkemizdeki sikkeler ile destekleneceği açıktır. Trabzon İmparatorluğu sikkeleri hakkındaki uluslararası yayınların yanı sıra, ülkemizde var olan örneklerin ışığında yapılacak olan yeni çalışmaların alana özgün bir soluk getireceğini düşünmekteyiz.

LEVHALAR

Lev. 1 (arka)

Lev. 1 (ön)

Lev. 2 (arka)

Lev. 2 (ön)

Lev. 3 (arka)

Lev. 3 (ön)

Trabzon İmparatorluğu İmparatorlar Listesi

- I. Aleksios Komnenos (1204-1222)
- I. Andronikos I Gidon (1222-1235)
- I. Ioannes Komnenos (1235-1238)
- I. Manuel Komnenos (1238-1263)
- II. Andronikos Komnenos (1263-1266)
- Georgios Komnenos (1266-1280)
- II. Ioannes Komnenos (1280-1297)
- Theodora Komnenos (1285)
- II. Aleksios Komnenos (1297-1330)
- III. Andronikos Komnenos (1330- Ocak 1332)
- II. Manuel Komnenos (Ocak-Eylül 1332)
- Basileios Megas Komnenos (Eylül 1332- Nisan 1340)
- Irene Palaeologina (Nisan 1340- Temmuz 1341)
- Anna Temmuz (1341- Eylül 1342)
- III. Ioannes Komnenos (4 Eylül 1342 – 3 Mayıs 1344)
- Mikhael Komnenos (Mayıs 1344 – 13 Aralık 1349)
- III. Aleksios Komnenos (13 Aralık 1349 – 20 Mart 1390)
- III. Manuel Komnenos (1390-1417)
- IV. Aleksios Komnenos (1417-1446)
- IV. Ioannes Komnenos (Kalojoannes) (1446-1458)
- David Komnenos (1458-1461)

KAYNAKÇA

- Bailly 2006 Bailly, A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul.
- Bateson - Campbell 1998 Bateson, J. D.-I. G. Campbell, Byzantine and Early Medieval Western European Coins in the Hunter Coin Cabinet, London.
- Foss 1991 Foss, C., “*Trebizond*”, ODB, Vol. 3, New York, 2112.
- Freeman & Sear 2007 Freeman&Sear, Mail Bid Sale 14, June 21, 2007, Los Angeles.
- Freeman & Sear 2009 Freeman&Sear, Mail Bid Sale 16, June 5, 2009, Los Angeles.
- Freeman & Sear 2010 Freeman&Sear, Manhattan Sale 1, January 5, 2010, Los Angeles.
- Gemini 2008 Gemini, Auction IV, Ancient and World Coins, January 8, 2008, New York.
- Grierson 1982 Grierson, P., Byzantine Coins, California.
- Grierson 1991 Grierson, P., “*Asper*”, ODB, Vol. 1, New York, 211.
- Haldon 2007 Haldon, J., Bizans Tarih Atlası, İstanbul.
- Hallman 2004 Hallman, R., “12N.Silver Asper of John II Komnenos of
Trebizond”, H.C. Evans (ed.) Byzantium Faith and Power (1261-1557), New York, 41.
- Helios Numismatik 2009 Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 4, (14 October, 2009), München.
- Helios Numismatik 2010 Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 4, (14 October, 2009), München.
- Helios Numismatik 2011 Helios Numismatik, Münzen and Antike Kunst, Auktion 4, (14 October, 2009), München.
- Hendy 1985 M. F. Hendy, Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450, New York.
- Hendy 1999 Hendy, M. F., Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Aleksius I to Michael VIII 1081-1261, Vol. Four, Part 1-2, Washington D.C..

Ceren ÜNAL

- Hendy 2008 Hendy, M. F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, New York.
- Herrin 2010 Herrin, J., *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, İstanbul.
- Kazdhan - Cutler 1991 Kazdhan, A.-A. Cutler, "*Manuel I. Komnenos*", ODB, Vol. 2, New York, 1290-1291.
- Kazdhan-Ševcenko 1991 Kazdhan, A.,-N. P. Ševcenko, "*Eugenios*", ODB, Vol. 2, New York, 742-743.
- Kent 1985 Kent, J., *A Selection of Byzantine Coins in the Barber Institute of Fine Arts*, Birmingham.
- Levtchenko 1999 Levtchenko, M. V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, İstanbul.
- Lhotka 1989 Lhotka, J. F., *Introduction to East Roman (Byzantine) Coinage*, New York.
- Longuet 1961 Longuet, H., *Introduction à la Numismatique Byzantine*, London.
- ODB 1991 Talbot, A. M.-A. Kazdhan eds., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 Vols., New York.
- Reader 1987 Raeder, J., *Die byzantinischen Münzen im Kestner-Museum Hannover*, Hannover.
- Ratto 1959 Ratto, R., *Monnaies Byzantine*, Amsterdam.
- Retowski 1974 Retowski, O., *Die Münzen der Komnenen von Trapezunt, Würzburg*.
- Rosenqvist 1996 Rosenqvist, J. O., *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154*, Stockholm.
- Rosenqvist 2002 Rosenqvist, J. O., "Local Worshippers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 56, Washington D.C., 193-212.
- Sabatier 1955 Sabatier, J., *Description générale des monnaies byzantines*, Austria.
- Sayles 1998 Sayles, W. G., *Ancient Coin Collecting V, The Romaion/ Byzantine Culture*, Iola.
- Sear 2006 Sear, D., *Byzantine Coins and Their Values*, London.

- Talbot 1991 Talbot, A. M., "Panaretos, Michael" ODB, Vol. 3, New York, 1569-1570.
- Talbot 1991 Talbot, A. M., "Trebizond Empire Of" ODB, Vol. 3, New York, 2112-2113.
- Toumanoff 1940 Toumanoff, C., "On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamar", *Speculum*, Vol. 15, No. 3, 299-312.
- Treadgold Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford/California.
- Vasiliev 1936 Vasiliev, A. A., "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, Vol. 11, No. 1, 3-37.
- Whitting 1973 Whitting, P. D., *Byzantine Coins*, New York.
- Wroth 1911 Wroth, W., *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards, and of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*, London.